

ВЕДА -VEDA

Навукова-Літаратурны
часопіс

Выдаець Крывіцкае
(Беларускае)
Навуковае Таварыства
Пранціша Скарыны

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, New York, U. S. A.

1951, Каstryчнік-Сынежань Цана 30 ц.

Kryvian (Whiteruthenian)
Scientific and Literary
Magazine

Published by
Francis Skoryna
Kryvian (Whiteruthenian)
Society of Arts and Sciences
in the U. S., Inc.

Я. Станкевіч

КАРОТКІ НАЧЫРКІ ГІСТОРЫІ КРЫВІЧ-БЕЛАРУСІ (Працяг)

АСЬВЕТА І КУЛЬТУРА

Крывіцкая літаратурная мова. Просьле прыйма хрысьцянства ў канцы 10 стг., літаратурнай моваю ў Крывічан была мова царкоўна-славянская. Але ўжо з пачатку 13 стг. творы практычнага характару, як гандлёвыя ўмовы, адміністрацыйныя лісты й пад. пісалі ў мове крывіцкай (беларускай), вольнай ад усякага ўплыву мовы царкоўна-славянской. Даўгі час гэта былі розныя гаворкі крывіцкай народнай мовы. Але ў канцы 14 стг. маем ужо крывіцкую (беларускую) мову літаратурную, значыцца, мову адноўлекавую для ўсіх інтэлігентных Крывічан (Беларусаў). Асноваю яе сталіся ўсходнія гаворкі крывіцкага сярэдняга дыялекту, дакладней — гаворкі паўдзённай часці Полаччыны ў вужшым значаньню¹⁷⁸. Гэтая крывіцкая мова была моваю асьвятонах клясаў на ўсёй тэрыторыі гаспадарства, моваю літаратуры, права і моваю гаспадарствавай. Яна-ж была да канца 17 стг. моваю міжнародных дачыненіяў а дыплёматыі на ўсходзе Эўропы.

¹⁷⁸ J. Stankiewicz ("Balticoslavica" II, 374-398).

Літаратура. а) Рэлігійная. У разгляданы пэрыёд гісторыі вельмі разъвілася ўсестароньня літаратура рэлігійнага зъместу. Стары дастамэнт Біблі быў перакладзены на крывіцкую мову ў 15 ст., але поўны пераклад Святога Пісаныя зрабіў у першай чэцьверцы 16 ст. крывіцкія наўчоны, доктар Пранціш Скарына. Ад Біблі Скарынінай уся духоўная літаратура борзда пераходзе з мовы царкоўна-славянскай на мову крывіцкую. У мове царкоўна-славянскай выдаюць толькі багаслужбовыя кнігі.

б) Літаратура съвецкая таксама была ладне разъвіта, хоць яна ня ўвесы час была на роўні заходне-эўропейскай. Тут трэба адцеміць сярэднявечныя павесьці й раманы, як міжнародныя — Аб каралю Гвідону, Трышчан а Ізольда а інш., так і нацыянальныя.

Літаратуру гісторычную найперш прадстаўлялі «Літоўскія» летапісы. Аснова іхная паўсталая ў Смаленску ў канцы 14 і пачатку 15 ст.¹⁷⁹. Адлі яны былі пісаныя ў розных мясцох Крывіч. Гэтыя крывіцкія летапісы пэрыяду Вял. Кн. Літоўскага адзначаюцца консэквэнтным і гарачым, нацыянальным і гаспадарствавым патрыятызмам. Апрача звычайных веданьняў пра розныя здарэнні, яны маюць пазорныя (вельмі харошыя) мастацкія павесьці й апавяданні, як прыкладам «Перамога Альгерда над Маскою», «Пахала Вялікаму Князю Вітаўту» а інш. Свайго роду гісторычным фальсифікатам ё даўгое апавяданьне пра паходжанье Крывічан із Рыму. Мэтаю ягонай было давесьці, што крывіцкая шляхта важнейшая, лепшага паходжанья, чымся шляхта польская.

Прыкладам сучаснай аратарскай літаратуры крывіцкай ё мовы кн. Лява Сапегі, канцлера Вялікага Княства.

З літаратуры сатырычнай надабе назваць «Мову смаленскага каштэляніа Ів. Мялешкі», быццам сказаную ім на сойме.

З рыманаванай паэзіі адцемлю вершы А. Рымшы а Я. Пашкевіча.

Прадстаўніком філёзофічна-педагогічнай літаратуры найперш ё слаўны Пранціш Скарына сваймі перадмовамі да асобных кнігаў зробленага ім перакладу Біблі (1517). Ён быў прыхільнікам асьветы ўсяго народу.

Сваесаблівай зъяваю ў крывіцкай літаратуры гэтага пэрыяду ё прыраўнальна ладная рэлігійная літаратура жмені крывіцкіх мусульман, пісаная пакрывіцку арабскім пісьмом. Коран таксама быў перакладзены на крывіцкую мову. Крывіцкія Жыды таксама ўжывалі — да 17 ст., а часткава й пасльей — крывіцкую мову ў сваім

¹⁷⁹ Сушицкій, Західнорускія літописы, I, 135-136.

рэлігійным жыцьцю. У 15 стг. яны пераклалі на крывіцкую мову стары дастамэнт Святога Пісаныня.

Правы. У задзіночаным крывіцкім гаспадарсьцье — Вялікім Княсьцье Літоўскім спачатку кіраваліся звычаёвым правам крывіцкім¹⁸⁰ а констытуцыямі асобных земляў крывіцкіх (Полацкай, Віцебскай а інш.), вырабленымі ў папярэднім пэрыядзе. Гэныя констытуцыі, між іншага, гарантавалі асабістую незачэпнасць, інды- відуальную адказнасць за выступы і права выезду заграніцу. Вялікі Князь Казімер прывілеям з 2 мая 1447 г. паширыў адцемленыя тут права мясцовых констытуцыяў на ўсю тэрыторыю гаспадарства. Апрача таго, менаваны прывілей гарантаваў крывіцкаму гаспадарству захаваныне ягоных граніцаў, якімі яны былі за Вітаўта, і даваныне ўсіх урадаў а земляў у дзяржаныне й на собскасць вылучна «родзічам» Вял. Кн. Літоўскага. Вялікі Князь рабіў гэта за сябе і за сваіх наступнікаў¹⁸¹. «Констытуцыя, выданая на вымаганыне станоў Вял. Кн. Казімерам у хорме менаванага прывілею сталаася асноваю ўсяго ладу Вял. Кн. Літоўскага. Вялікі Князь Аляксандра абавязаны, выданыя Казімерам, унёс у сваю констытуцыйную хартыю (ліст), і ў гэтай хорме констытуцыя была зацверджана наступнымі гаспадарамі»¹⁸². У 16 стг. менаваныя права былі дапоўненыя й разьвітыя ў поўныя кодэксы крывіцкіх прававаў, звых Літоўскімі Статутамі (1529, 1566, 1588)¹⁸³. Літоўскім Статутам 1588 г. быў із праўнага боку памерцьвены (ануляваны) акт Люблінскай вуні ў першай сваёй рэдакцыі. У Статуте 1588 г. маєм: «1) захаваныне поўнай апрычонасці ад Польшчы Вялікага Княства Літоўскага, ягонага старога (да вуні) значання гаспадарстваага, не- зачэпнасці а цэласці ягонай тэрыторыі з абавязаньням для гаспадара звязаць у склад яго тое, што зь яе «разабрана» й «упрашона» іншымі гаспадарствамі; 2) апрычоную прысягу гаспадара Вялікаму Княству Літоўскаму, скасаваную ў 1569 г. на Люблінскім сойме, што ўстанавіў адзіную агульную прысягу каралёў Кароне й Княству; 3) незалежную й асобную ад кароннай «рады» дзеяльнасць «рады» Княства; 4) прызнаныне права на падараваныні «спадковых» земляў ізь іх «баярамі» вылучна за «родзічамі» Вялі-

¹⁸⁰ Д.-Зап., цыт. пр. 80.

¹⁸¹ Лаппо, Западная Россия и ее соединение с Польшею, б. 108.

¹⁸² Д.-Зап., цыт. пр. 80.

¹⁸³ Пр. Д.-Зап., Ист. судьбы, 74, 81; Грушевський, цыт. пр. V, 631; Lichtensztul, оп. с. 1173.

кага Княства Літоўскага, іншымі словамі з пазбаўленнем яго Палякоў»¹⁸⁴. Наагул пры ўкладаньню Статуту 1588 г. Вялікае Княства Літоўскае ані ня лічылася зь Люблінскай вуняй. Трэйці Літоўскі Статут быў укладзены вылучна для патрэбаў Вялікага Княства Літоўскага, як гаспадарства незалежнага ў паўнапраўнага¹⁸⁵.

Згодна із Статутам былі арганізаваныя незалежныя ад адміністрацыі суды на чале з Галоўным Літоўскім Трыбуналам, як найвышшай інстанцыя.

Літоўскі Статут нат перажыў сваё гаспадарства, ён абавязаваў у Крывічох да 1840 г., а ў некаторых мясцовасцях нат да 1908 г.

Крывіцкае права мала ўплыў на права расійскае й польскае.

Мастацтва. а) Архітэктура. Адзін із ноўшых дасьледаваньнікаў крывіцкае архітэктуры гэтак пра яе кажа: «Выняткова багатую гісторыю Беларусі хіба ні на чым іншым нельга так выразліва дасьледаваць, як на ейнай архітэктуры. Праходзілі стагодзьдзі, адна эпоха зъмянялася другою, але памяткі архітэктуры жылі ў жывуць дагэтуль, адбіваючы ў сваіх хормах мінулыя стагодзьдзі»¹⁸⁶.

Дагэтуль захаваліся з гэтага пэрыёду цікавыя памяткі дзярвянаага будаўніцтва, як прыкладам, царква ў Ваўкавыску¹⁸⁷ альбо «Тры старыя пазорныя дзярвянія цэрквы зь пятнанцатага стг., катормі захапляюцца даведаваньнікі да места (Слуцка)»¹⁸⁸.

Стыль каменнага будаўніцтва разьвіваецца ў гэтым пэрыёдзе ў колькіх кірунках. Адзін із іх ё дальным развоем царкоўнага каменнага будаўніцтва папярэдняга пэрыёду заразом із некаторыми упливамі готыцкага стылю. Прадстаўніком гэтага кірунку можа быць царква ў Супраслью (каля Беластоку) з 1503-1510 г. Сваёй композыцыяй яна прыпамінае прынцып цэнтральных вежаў свайго папярэдніка, старавечнага сабору сьв. Сохві ў Полацку¹⁸⁹. Адлі пануючым стылем у гэтым пэрыёдзе ёсць готыцкі, што разьвіўся з паўночна-нямецкага готыку, катормі ў Крывічы дарогаю на Рыгу¹⁹⁰ і праўдападобна таксама на Кенігсберг а Горадзен. У

¹⁸⁴ Лаппо, там-жа, 162.

¹⁸⁵ Лаппо, там-жа, 166.

¹⁸⁶ Далин А.: Архитектура («Очерки по истории изобразительного искусства Белоруссии», Москва-Ленинград, 1940, б. 31).

¹⁸⁷ Там-жа, 36.

¹⁸⁸ Albert Ippel, Zur weissruthenischen Kunst (“Weissruthenien” herausgegeben von Walter Jäger, Berlin, бач. 90).

¹⁸⁹ Далин, цыт. пр., 39.

¹⁹⁰ Щакаціхін, цыт. пр.

готыцкім стылю ставілі шмат замкаў, прыкл. у Вільні (два замкі — верхні а дольні), Троках, Медніках, Крэве, Лідзе, Ноўгарадку, Го-радне. Ня меней у гэтым стылю ставілі сьвятыняў, прыкл., касьцёл сьв. Ганны а Бэрнардынаў у Вільні, цэрквы ў Сынкавічах а Мажэйках¹⁹¹.

Адлі ў крывіцкай архітэктуры адзін па адным ідуць усі тыя стылі, што ўзынікалі на Заходзе, зн. рэнэанс (замак у Смалянах у Аршанскім пав. а шмат іншых), бароко (касьцёл сьв. Антона ў Ві-цебску, былы жаноцкі манастыр Бэрнардынаў у Менску, брама пра-vaslaunaga манастыра Святой Тройцы ў Вільні а іншыя).

б) Малярства, скульптура, графіка таксама стаялі на высокай роўні. З гэтага пэрыёду захаваліся пазорныя фрэскі а мозаіка ў сьвятынях а княжых замках (прикл. у Троках). У Слуцку можна знайсці творы старой беларускай школы малярства... Найраней-шыя ведамкі пра гэтую школу мы знаходзім у подпісу пад абразом ізь 15 стг., што ё ў катэдры ў Кракаве, дзе кажацца, што маляр ізь Вільні намаляваў гэты абраз на загад гаспадара Казімера Ягай-лавіча. У Вільні ёсьцека пазорны абраз Мадонны ў Войстрай Браме; гэта таксама твор старой беларускай школы¹⁹². Вельмі цікава, што ў усіх гэтих творах надта малы ўплыву бізантыйскага мастацтва. Кідаецца ў вочы сувязь із нямецкім мастацтвам, напэўна пры пася-рэдніцтве балтыцкага ўзьбярэжжа. Асабліва на гэта ўказуюць вы-рабы із срыбра¹⁹³.

Ня меней графічнае мастацтва ў усім гэтым пэрыёдзе стаяла на высокай роўні. Вышшага свайго развою яно даходзе ў першай чэцьверці 16 стг. ў выданьях др. Пр. Скарыны з Полацку. Гравю-ры ў ягоных выданьях, як і працы пасльезных крывіцкіх гравэ-раў, сваёй хормаю глыбака рэалістычныя і адвараюць рэальнае крывіцкае жыцьцё, дарма што ў іх біблійныя й іншыя рэлігійныя тэмы. Найлепшы патрэт самога Скарыны. Гравюры ў кнігах, дру-каваных Скарыною, ня ўступаюць найлепшым сучасным гравюрам нямецкім¹⁹⁴. Зь вялікай колькасці гравюраў няведамных аўтараў, каторых працамі прыбіралі крывіцкія стародрукаваныя выданьні 17-18 стг., адзначаецца школа магілеўскіх гравераў, найвыдатней-

¹⁹¹ Шчакаціхін, цыт. пр.

¹⁹² Ippel, op. c.

¹⁹³ Там-жа, 91.

¹⁹⁴ Д. Генін, Графика («Очерки по ист. изобраз. искусства Белоруссии», 86). Пр. таксама Ippel, op. c., 93.

шыя зь іх Васіль Вошчанка (захаваліся ягоныя гравюры з 1698-1730 г.), адлі Хведар Англійка, Апанас Вошчанка і інш.¹⁹⁵.

Рэформа альфабету. Стары царкоўна-славянскі альфабет кірылічны быў навыгодны чытаць а пісаць. Дзеля таго ў пісьме ў Крывічох пачаў вырабляцца шрыфт набліжаны хормаю да шрыфту лацінскага. Гэта быў крывіцкі скорапіс. Ён стаў пранікаць і ў друк. Вельмі падобны да скорапісу 16 стг. ё друк Статуту Літоўскага 1588 г.¹⁹⁶. Яшчэ балей набліжаны да лацінскіх ёсьцека літары на тытульных бачынах крывіцкіх ыленскіх друкаў 17 стг., прыкладам у кнізе «Ефимеріос».

У згодзе з гэтым развоем, наўчоны Крывіч ізь Віцебшчыны, Гальляш Капіевіч (рэдчас званы Капіеўскім), будучы дырэктарам друкарні ув Амстэрдаме (Голяндыя), зрабіў у канцы 17 стг. поўную рэформу крывіцкага альфабету, спрасціўшы літары, прыдаўшы ім кругліню і наагул набліжыўшы іх хормаю да літараў лацінскіх. Гэткі альфабет харошы а лягчэйшы чытаць а пісаць.

Рэформа Капіевічава прынята была ўсімі народамі, ужываючымі ў сваёй мове кірыліцу. У Расіі для съвецкіх друкаў яна была ўведзена ў 18 стг. Пётрам I. Яе там «звалі амстэрдамскімі літарамі, то гражданкаю, то беларускім альфабетам»¹⁹⁷.

Мастацкія ткацкія вырабы. Сюды належыць хвабрыкі дываноў, што былі ў розных мясцох Крывіч у 18 і 19 стг. (да 50-60 год)¹⁹⁸. «Съветную славу ў свой час здабылі слуцкія паясы. Колерныя шаўковыя паясы, ператыканыя залатымі й срэбнымі ніткамі, гэта надзвычайна годныя ўвагі памяткі даунейшага беларускага мастацтва 18 стг. Асобныя экзэмпляры іх пераховуюцца ў найлепшых музэях съвету»¹⁹⁸.

Друкарства. Першая друкарня крывіцкая была ў 80-тых гадох 15 стг. ў Кракаве. Паўстала яна дзякуючы нацыянальнай рупатлівасці крывіцкіх магнатаў, што былі ў Кракаве пры сваім Вялікім Князю Казімеру Ягайлівічу, каторы быў заразом каралём польскім. З гэнае друкарні ў 1483 г. выйшаў першы крывіцкі друк Трыодзь

¹⁹⁵ Генін, там-жа, 89.

¹⁹⁶ Пр. Янчук, Нарысы гіст. белар. літ. 53.

¹⁹⁷ В. Я. Адарюков, Книга гражданской печати в 18 в., 1926, б. 242. Пра рэформу Капіевічаву гл. яшчэ зацемкі ў варт. В. Дубоўкі «Лацініца ці кірыліца?» («Узвышша» № 1, Менск, 1929, б. 100).

¹⁹⁸ Гринблят, Народное искусство («Очерки по ист. изобр. иск. Белоруссии», 13, 17).

Цьветная¹⁹⁹. У 1491 г. — таксама ў Кракаве — Крывічане надрукавалі «Октоіх» — царкоўны песьеньнік, Часасловец, Псалтыр, Трыодзь Посную і Трыодзь Цьветную^{199a}. У 1517 г. крывіцкі гуманісты, др. Пр. Скарына, закладае ў Празе (Чэхі) крывіцкую друкарню, у каторай ад 1517-1519 г. надрукаваў зроблены ім пераклад на крывіцкую мову Біблі. У 1520 г. ён перавозе гэтую друкарню ў сталіцу Крывіч Вільню, дзе друкуе новае выданье свае Біблі.

Дзеля прыраўнання можна зацеміць, што першы друк польскі быў у 1475 г., калі быў надрукаваны папольскую «Войча наш», а наступны друк — ужо кнігі — папольскую зъявіўся ў 1505 г.

Друкарня Скарыніна стаяла на высокай роўні, і дзеля таго яна мала ўплыў на развой друкарства ў Крывічах і ў суседніх краёх. Просьле перавозу яе ў Вільню, друкарні ў Крывічах борзда пашыраюцца па ўсім kraю; у іх друкуюць кнігі як у крывіцкай, так і ў царкоўна-славянскай мовах.

У 1564 г. крывіцкі эмігрант-друкар Пётра Цімашанок (Цімашевяй) Мсьцілавец (зь места Мсьціслаўля) заклаў сваю друкарню ў Москве і, разам із Iванам Фёдаравам, відавочна ягоным вучанынкам, надрукаваў Апостала (апостальскія дзеяньні)²⁰⁰. Але ў Москве з гэтае прычыны ўзыняўся бунт, друкары былі абвінавачаны ў зносінах із чартом (бо ўважалі, што адно пры помачы нячыстай сілымагла так борзда паўстаць кніга), друкарня й кніга былі спаленыя, а самі друкары мусілі ўцякаць у Крывічы. Тут яны рабілі ў друкарні крывіцкага магната Аляксандры Ходкевіча ў Заблудаве ля Беластоку.

У 1574 г. Фёдараў пераехаў у Львоў, а стуль у 1581 г. ўв Астрог на Валынь і стаўся, такім парадкам, закладнікам друкарства Украінскага.

Па зыліквідаванай цёмным маскоўскім жыхарствам спробе друку ў 1564 г., друкарства ў Маскоўшчыне пачалося адно ў 17 стг. і «было толькі ў Москве, дзе друкаваліся траха вылучна кнігі ў царкоўна-славянскай мове, галоўна бағаслужбовая і адно ў вадзіочных прыпадках у расійскай»²⁰¹.

¹⁹⁹ А. Киркор, Просвещение и народное творчество в Литве («Живописная Россия» III, СПб.-Москва, 1882, 99. Гл. яшчэ Lichtensztul, оп. с. 1174. Трыодзь Цьветная — бағаслужбовая кніга з малітвамі для бағаслужбы на рухомыя дні ад Вялікадня да нядзелі Усіх Святых.

^{199a} Карскі, I, 398.

²⁰⁰ Пр. Янчук, Нарысы гіст. белар. літар. 39.

²⁰¹ Н. Дурново, Введение в ист. рус. яз., ч. I, Вроцлав, 1927, б. 62.

Школы. Болей чымся друкарства, культурнаму развою прыялі школы, як собскія, так і студыі на загранічных універсytетах. Школы найчасьцей былі ў руках духавенства.

Да 16 стг. школы былі блізу толькі праваслаўныя. З пашырэнням протэстанцтва ў 16 стг. зьяўляюцца і школы протэстанцкія. Але найболей разъвіліся школы каталіцкія, а зь іх галоўна езуіцкія. У 1568 г. Вялікі Сойм крывіцкага гаспадарства ў Горадне вынес дамаганыне арганізацыі ў краю высокай школы. Пастанова гэтая была ўжыцьцёўлена ў 1570 г.²⁰² адчынен'ям у Вільні акадэміі на сядодкі, даныя віленскім каталіцкім біскупам Валяр'янам Пратасевічам-Суткоўскім, Крывічанам. Гэта быў першы ўніверсytэт на ўсходзе Эўропы. Акадэмія была перададзена прызначаному ў Вільню tym-жа біскупам Пратасевічам ордэну езуітаў. Неўзабаве акадэмія была пашырана дзякуючы новаму фонду, што далі князі Сапегі із старакрывіцкага роду Смаленшчыны. У 1753 г. княгіня Альжбета Пузына, з роду князёў Агінскіх, зн., таксама Крывічанка, залажыла ў Вільні пры акадэміі астрономічную обсэрваторию²⁰³.

За кароткі час па адчынен'ю Віленскага ўніверсytету езуіты пакрылі ўесь край сеткаю сваіх школаў. У езуіцкіх школах у Крывічох спачатку вучыцельмі былі сяброве ордэну з розных краёў Заходніяе Эўропы, а пасьля вучылі свае крывіцкія гадунцы. З крывіцкіх рэктараў Віленскай акадэміі нельга не назваць двух, асабліва выдатных — гэта Каспар Савіцкі а Марцін Адляніцкі-Пачобут, матэматык і агроном; яны карысталіся эўропскай славаю. Зь езуіцкімі школамі супаравалі школы вуніяцкага васілянскага ордэну. Нельга не назваць таксама школаў праваслаўных брацтваў.

З пасыльных выдатных дзеячоў асьветы неабходна адцеміць Яхіма Храптовіча, віцэ-канцлеру Вял. Кн. Літоўскага, ініцыятара Адукацыйнай Камісіі, і Антона Тышэнгаўза, падскарабяга крывіцкага, арганізатара, між іншага, мэдычных школаў.

Бібліотэкі былі як пры школах, так і асобна. Уесь край быў усеяны бібліотэкамі. Найбагатшая бібліотэка была пры Віленскім універсytете. Складалася яна зь бібліотэкаў, адказанных Вялікім Князям Зыгмонам Аўгустам ды крывіцкімі духоўнымі а съвецкімі панамі (біскупам В. Пратасевічам, Аўстахам Валовічам, Н. Пацам, канцлерам Л. Сапегам).

Спамаленьне культурнага развою. З розных прычынаў палітыч-

²⁰² Kolankowski, Polska Jagiellonów, 334.

²⁰³ Киркор, Просв. Літвы, 112.

нага ё культурынага харктару, з другое чэцьверці 17 стг. тэмпа культурнага развою спамалеяцца. Адгэнуль Крывічане астаюцца ў сваім культурным развою ад Заходній Эўропы. Але дарма! У 18 стг. крывіцкая грэцка-каталяцкая царква патрапіла стварыць на рэлігійнай аснове поўнае жыцьцё нацыянальна-культурнае і высокую роўню суровага жыцьця моральнага.

Агульная ацэна гэтага пэрыёду. Канчаючы адзьдзел пра задзіночанае крывіцкае гаспадарства, нельга ня прывесці словаў прызнаньня выдатнага гісторыка М. Даўнара-Запольскага, што Крывічане «давялі тут сваю жывучасьць, сваю здольнасьць да высокай гаспадарствавай і гаспадарскай культуры... Жыцьцё складалася ў двух кірунках — у сэнсе выраблення станову і ў сэнсе шырокай констытуцыйнасці». «Гэты развой прыродна выплываў із старавечных беларускіх асноваў, дарма што абодва кірункі звонку падобныя да развою Польшчы. Сойм, рада гаспадарства — ня прыпадковая нарасьць на палітычным целе задзіночанага беларускага гаспадарства: яны малі прыроднага папярэдніка ў старавечным вечу і ў старавечнай княжай думе»²⁰⁴.

АД УТРАТЫ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ ДА ПРАГАЛАШЭНЬНЯ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ (1795-1918)

Прылучэньне Крывіч да Расіі — трима падзеламі польска-крывіцкай Рэчыпаспалітай і Тыльзыцкім мірам — было вялікай трагедыяй. Крывіцкі народ, эўропскі а дэмократычны подле свае псыхікі, гісторыі а культуры, лучыў у няволю народу нявольніка ѹдэспота — нявольніка ў сваіх падданых, дэспота ў пануючых. Крывічы ня толькі ўтрацілі сваю гаспадарствавую самастойнасць, але і ўсі грамадзянскія права, сталіся нявольнікамі расійскіх цароў і іхнай нявольніцкай адміністрацыі. Дзеля таго і помнічы сваю гаспадарствавую мінуласьць Беларусы робяць спробы, у tym ліку веннія, вызваліцца ад Расіі і ўзнавіць сваё гаспадарства.

Узнаўленыне беларускага гаспадарства ў 1812 г. Першая спроба ўзнаўленыня крывіцкага гаспадарства была ў часе вайны Наполеона з Расіяй у 1812 г.

Яшчэ ў 1810 г., перадбачачы вайну з Наполеонам і баючыся ўтраты Крывіч, цар Аляксандра першы съхінаўся да ўзнаўленыня

²⁰⁴ Д.-Зап., Ист. судьбы, 102, 103.

крывіцкага ці — накш — беларускага гаспадарства, прыязнага з Расіяй, што супроцьставілася-б Наполеону. Гэта выклікала жывы водгук крывіцкага грамадзтва на чале з князем Міхалам Агінскім, даунейшым крывіцкім міністрам і ваенным сябрам з 1794 г. Тадэя (Хвадзея) Касцюшкі. Крывіцкая старана даводзіла цару неабходнасць узнаўленыня Вялікага Княства Літоўскага ў складзе этнографічных крывіцкіх земляў задзіночанага крывіцкага гаспадарства 1772 г. (губэрні: Беластоцкая, Горадзенская, Віленская, Менская, Віцебская й Магілеўская) і правабярэжнай Украіны (Кіеўская губэрня, Валынь, Падольле, Тарнополь). Гаспадарства мала маць назоў стary, зн. «Літва», сталіцаю была-б Вільня. Менаваныя тэрыторыі былі памешчаныя ў крывіцкім праекце пра ўзнаўленыне Вялікага Княства Літоўскага і ў праекце ягонай констытуцыі, пададзеных Беларусамі цару. У вымаганьюні прадстаўнікамі Крывіч украінскіх земляў нельга ня бачыць адбіцця традыцыі задзіночанага крывіцкага гаспадарства ў межах да Люблінскай вуніі 1569 г. і Гадзяцкага акту 1658 г. З другога боку, вымаганье пра ўзнаўленыне этнографічных земляў беларускіх на ўсход ад граніцы 1772 г., як Смаленшчына, Севершчына а інш., дыхтавалася рэальнай палітыкаю, бо болей можна было спадзявацца самахвотнага ўступленыня Расіяй земляў, прысабечаных Расіяй у 1793 г., чымся захопленых ёю у 1667 г.

Расійскія колы супроцьставіліся ўступленню Кіеўскай, Магілеўскай а Віцебской губэрняў. Але й бяз гэтых земляў, у вужшых межах прагалащення царом узнаўленыня Вял. Кн. Літоўскага не адбылося. І гэта сусім зразумела, у працягу свае гісторыі Расія самахоць ня вызваліла ніводнага з паняволеных ёю сту пяцьдзесяцёх нарадаў.

Узнаўленыне незалежнасці Беларусі стала із заняткам беларускіх земляў арміяй Наполеона, пры гэтым была прагалошана незалежнасць двух крывіцкіх гаспадарстваў — аднаго пад назовам «Літвы» ў Вільні 1, 7. 1812 г. і другога пад назовам «Беларусі» ў Віцебску 6. 8. 1812 г. У склад першага ўвышлі губэрні: Беластоцкая, Горадзенская, Віленская й Менская; у склад другога — крывіцкія землі, лежачыя на ўсход ад першага. Утварэныне, заміж аднаго, двух беларускіх гаспадарстваў выясняецца тым, што, як было сказана вышэй, Расійцы перад вайною съхналіся да ўступленыня толькі тэрыторыі, што ўышла ў склад першага із створаных за Наполеона беларускіх гаспадарстваў, г. зн. «Літвы». У прыпадку поўнай паразы Расіі абодва гаспадарствы задзіночыліся-б, пры

компромісным развязанню пытаньня другое было-б уступлена Расії, першае засталося-б незалежным. Беларусы засталіся нездавленымі такім палажэнням і адразу ўзнялі пытаньне пра задзіночанье абодвых гаспадарстваў, але гэта ня сталася. Назовы абодвых гаспадарстваў былі ўзятыя Наполеонам у Расійцаў. Як ведама, крывіцкім землям, прысабечаным Расіяй подле першага падзелу Рэчыпеспалітай, дадзены быў Расійцамі ўрадовы назоў «Беларуская губэрня». Менская губэрня, прысабечаная Расіяй у часе другога падзелу, не адзержыла ніякага нацыянальнага назову. А за землямі, прысабечанымі Расіяй подле трэйцяга падзелу і Тыльщыцкага міру, застаўся ранейшы назоў «Літва».

Арганізацыя гаспадарства «Беларусі», з прычыны кароткага часу і блізіні ваеных дзеяньяў, хіба, далёка не пасунулася. Што-ж да «Літвы», то тут ня толькі была ўстаноўленая тэрыторыя гаспадарства, што складалася з крывіцкіх земляў з даданьням невялічкай узъмежнай часці Аўкштоты, уходзячай у Віленскую губэрню (левабярэжная часць Аўкштоты, г. зн. Сувальшчына а Жму́дзь ня ўвышлі ў склад гаспадарства), і ўтвораны ўрад, але й зроблена арганізацыя ўсяго краю, сталіца была ў Вільні. Была таксама арганізаваная ладная армія. З паразаю Наполеона ўпала і ўзноўленая незалежнае крывіцкае гаспадарства пад двумя сваймі назовамі, бо пераможная Расія цяпер была яўна супроць яго.

У часе вайны 1812 г. Крывічы малі вялікія страты. У ваднэй Віленскай губэрні страты ў рухомай маесці і жывёле дайшлі 19,273,007 рублёў у золаце, было зьнішчана 9761 дом і забіта 47 тысячаў 774 чалавекаў. Просьле вайны адылі Крывічы прышлі ў нормальны стан бязь нічые помачы²⁰⁵.

Паўстаньні 1831 а 1863 г.г. былі дальшымі спробамі звязрненія незалежнасці Беларусі. У часе гэтых паўстаньняў Беларусы выступалі солідарна з Палікамі, але малі свае апрычоныя імкненіі палітычнай незалежнасці і сваю апрычоную палітычную а ваенную арганізацыю. На чале паўстаньня 1863 г. стаяў у Крывічах, як ва-

²⁰⁵ Веданьні пра здарэньні ў Крывічах у 1810-1813 г. ўзятыя з кнігі Bronius Dundulis, Napoléon et la Lituanie en 1812, Paris 1940 (гл. б. 37, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 64, 71, 147, 149, 235). Спаважная праца гэтага аўтара патрабуе адылі расшыфравання нацыянальных назоваў. Дзеля таго што цяпер назовам «Ліцьвін», «Літва» звычайна завуць Аўкштота-Жму́дзінаў, дык аўтар і ў часе Наполеона адносіць гэты назоў да іх, дарма што тэрыторыя і называныя прозвішчы пярэчаць гэтаму, ня кажучы ўжо пра тое, што ў той час, як уперад і пасльей, Літвою, Ліцьвінамі зваліся Крывічы (Беларусы).

енны дыктатар і палітычны кіраўнік, крывіцкі патрыёт Кастанцін Каліноўскі. Мэтаю Каліноўскага і ягоных сяброў была беларуская рэспубліка, незалежная як ад Расіі, так і ад Польшчы²⁰⁶. Характар гэтых паўстаньняў, асабліва апошняга, быў у Беларусі накшы, чым-ся ў Польшчы. У Польшчы кіраўніцтва паўстаньням было консэрватыўна-рэакцыйнае, тым-жа часам у Беларусі, як сам Каліноўскі, так і іншыя кіраўнікі паўстаньня былі демократы і апіраліся галоўна на сялянскія масы. Дзеля таго й паўстаньне ў Беларусі трывала даўжэй. Паўстанье 1863 г. было зыліквідавана ў Беларусі ў канцы 1864 г., але хваляванье жыхарства ня сціхала; дзеля таго ваенны стан быў спынены толькі ў 1870 г.²⁰⁷.

Гаспадарскі стан краю. Па прылучэнью да Расіі гаспадарскі стан Беларусі жахліва паніжыўся, дарма што і ў часе прылучэння стан яе ня быў цывітучы. У беларускіх мясток жыхарства нат ладне зъменышылася. Калісь цывітучыя, яны выглядалі цяпер на паруханыя й запушчаныя музэі свае былое славы²⁰⁸. Было на гэта шмат прычынаў. Беларуская гаспадарка мусіла прытарнавацца да чужой а шкоднай ёй систэмы гаспадаркі расійскай. Дзеля паніжэння гаспадарскай роўні Беларусі, былі ўстаноўлены расійскім урадам вышшыя падачкі. Да гэтае-ж мэты служылі павялічаныя тарыфы. Была абмежана і ў ладнай меры здушана прыватная ініцыятыва. Апрача ўсяго іншага, агульны — нацыянальны, сацыяльны, рэлігійны і культурны ўціск ня прыяў гаспадарскаму развою.

Палажэнне сялян шмат пагоршылася. У вапошнія дзесяткі год беларускага гаспадарства ня толькі Т. Касцюшко быў рупатлівым ходаньнікам за безадвалочнае звалненіне сялян ад прыгону, але падобнага пагляду была таксама ладная прогрэсцьная часць бе-рускіх паноў. Некаторыя зь іх сусім або часткава ў сябе гэта ўжы-цыцёвілі (Берастоўскі ў Мерачу, Масальскі ў Ігумене, Храптовіч у Шчорсах а Вішневе і інш.).²⁰⁹ Высылаючы, па другім падзеле Рэчы-паспалітай, дэлегацию на чале з Касцюшкам да перамоваў із французкім рэволюцыйным урадам, беларускія паны выдалі ад сябе ававязанье безадвалочнага звалненія сялян ад прыгону просьле ўзнаўлення незалежнасці Беларусі²¹⁰. Гэта можна было-б

²⁰⁶ Пр. Lichtenstul, op. cit. 1177.

²⁰⁷ Кабанов, Местности, 419.

²⁰⁸ Пр. «Описание местностей Белоруссии» (Россия, т. IX).

²⁰⁹ Конорцыński, op. c. II, 361. Пр. Д.-Зап., Ист. судьбы, 110.

²¹⁰ Konorczyński, Ibid., 397.

разглядаць і як жаданыне прытарнаваца да пагляду французскіх рэволюцыянэраў, але вось у проекце констытуцыі маючага быць узноўленым беларускага гаспадарства, паданым беларускай дэлегацыяй цару Аляксандру I ў пачатку 1812 г., быў таксама — не зважаючы на праціўны пагляд расійскага ўраду — параграф пра звольненіне ў Беларусі сялян ад прыгону ў працягу дзесяцёх (1812-1821) год, звольняючы што году дзясятую часць²¹¹. Тым-ж а часам у Расіі сяляне, у тым ліку беларускія, былі звольненыя ад прыгону адно ў 60-ых гадох XIX стг.

Новыя расійскія паны, каторых цары надгараджалі сотнямі тысячаў сялян у Беларусі, пазычалі за гроши сваіх новых нявольнікаў ува ўсі часці імпэрыі на прадпрыемствы, праводзячыя чыгункі, каналы а інш. Пазбаўленыя ўсялякай абароны, гэтая няшчасныя ўміралі тысячамі з голаду і ад стомы²¹².

Перасъедаваныне веры. Паніжэнне культурнае роўні. Дарма што Беларусь культурна аслабленай была прылучаная да Расіі, беларуская інтэлігенцыя і народныя масы стаялі тады з гледзішча культурынага вышэй за расійскія. Па прылучэнню да Расіі настала ў Беларусі паніжэнне ўсілствам культурнае роўні. Бібліотэкі й школы расійская ўлада зачыняла. У 1820 г. зачынены быў університет у Полацку, у 1832 г. зачынены Віленскі ўніверситет. У 1841 была зылікідаваная мэдычная акадэмія. У 1842 г. духоўная акадэмія была пераведзеная ў поўным складзе ў Пецярбург. Замест зачыненых ня быў адчынены ў Беларусі нават расійскі ўніверситет, дарма што беларускія места неадноўчы прасілі дазволу адчыніць ім ўніверситет на свой кошт. Апрача беспасярэдняга зачынення школаў Расійцамі, із зачыненням, у 1832 г., на прасторы аднаго толькі трэйцяга падзелу 190 манастыроў зачыніліся ў школы, што былі пры іх. У 1840 г. вышаў забарон ужываць у судох Беларусі Статут Літоўскі.

Настала страшнае рэлігійнае перасъедаваныне. Расійскі ўрад забараніў ужываць беларускую мову ў праваслаўнай царкве, а заміж беларускай усілствам увёў мову расійскую. Беларуская вуніяцкая царква стараеца ў гэтым часе захаваць уперад створанае рэлігійна-культурнае жыццё беларускае. Агульнае ўзгадаваныне ў асьвета масаў у яе злучаныя з высокай навукаю, каторай прад-

²¹¹ Dundulis, op. c., 56.

²¹² Пр. Д.-Зап. Ист. судьбы, 109-110; Ус. Ігнатоўскі, Гісторыя Беларусі XIX стг.

стаўнікамі ё наўчоныя з эўропскім іменям, як прыкладам, гісторык права Ігнат Даніловіч, філёлёт М. Баброўскі і інш. Але ў 1839 г. беларускую грэцка-каталіцкую царкву Расійцы ўсілствам зъліквідавалі, а вернікам ейным загадалі належыць да расійскай праваслаўнай царквы. Адначасна расійскі ўрад забараніў ужываць беларускую мову ў рымска-каталіцкай царкве, каб гэтым зрабіць перашкоду да пераходу вуніятаў на лацінскі абрад. З гэтае прычыны ў рымска-каталіцкай царкве ў Беларусі запанавала мова польская, што ня была забароненая. Рэзультат ліквідацыі грэцка-каталіцкай царквы ў Беларусі быў тый, што большыня вуніятаў была ўсілствам навернена на расійскае праваслаўе, а мяшаныні ўдалося застацца каталікамі, пераходзячы рознымі способамі на лацінскі абрад, дарма што гэта было стродка забаронена расійскім урадам. Просьле гэтага Беларусы рымска-каталікі сталі складаць звыш 20 прц. усіх Беларусаў (цяпер каля 4 мілёнаў).

З уцікам Беларусаў расійскім урадам сусім чыста солідарызувалася расійскае грамадзтва, што паглядна адбілася ў сучаснай расійскай публіцыстыцы а літаратуры. «Літаратура 60-ых год, кажа гісторык расійскае літаратурны Пыпін, узяўшы сабе вылучна патрыятычную ролю, адзначалася палітычным цкаваннем, страціўшы ўсякае моральнае пачуцьцё, і ўканцы пакінула просьле сябе шкодныя съяды як для заходняга краю, так і для расійскага грамадзтва» (Пыпін, IV, 90).

З прычыны менаваных уцікаў а ўрадовага тэрору, пэрыяд ад 1839 г. да расійска-японскай вайны 1904 г. быў найжахліўшы ў гісторыі Беларусі. Беларусь, што не перажывала монгольскую ярма, мала, ў XIX ст., горшае за монгольскую, ярмо маскоўскую.

Адраджэнне. Але ў XIX ст. немагчыма было забіць жыцьцё народу. Просьле вытнія, нанесенага Беларусам ліквідацай грэцка-каталіцкай царквы ў 1839 г. ды адначаснымі іншымі ўцікамі ў тэ-рорам, толькі ад 1855 г. з'яўляецца даўгі съязг беларускіх поэтай а прозаікаў (В. Дунін-Марцінкевіч, П. Шпілеўскі, В. Дарэўскі-Вярыга і шмат іншых). Тады спаважна пачалося беларускае нацыянальнае адраджэнне ў літаратуры. Але вынішчэнне беларускай інтэлігенцыі, што прымала ўчастце ў паўстанню 1863 г., злучанае із забаронам беларускага другу ў 1864 гг., здушыла гэту адраджэнскую плынь. Аслаблене гэтым парадкам літаратурнае адраджэнне пачынае мацней пульсаваць толькі пад канец XIX ст. (Пр. Багушэвіч, Альг. Абуховіч, А. Гурыновіч, Ант. Лявіцкі, Ів. Няслухоўскі, К. Кастравіцкі і інш.). Кнігі друкувалі заграніцаю і адтуль нелеп-

гальна прывозілі ў Беларусь. У першых гадох XX стг. беларускі нацыянальны рух узмацняеца ўсёй болей і зь літаратурнай пашыраеца на іншыя галіны дзеяльнасьці. Беларускія палітычныя партыі выстаўляюць вымaganье аўтономіі Беларусі.

Ад 1905-1921 г. Расія адылі застаецца глухой на дамаганыні Беларусаў, адно быў дазволены друк у беларускай мове (у 1905 г.). Але дарма! Ад 1905 г. беларускі нацыянальны рух вельмі разрастаетсяца і робіцца масавым і ўсенародным. У 1917 г., у часе рэвалюцыі на ўсходзе Эўропы, Беларусы арганізујуцца ў сваё апрычонае беларускае гаспадарства, а 25-га сакавіка 1918 г. Рада Беларуское Народнае Рэспублікі прагаласіла незалежнасць Беларусі. Маладое гаспадарства адылі не магло ўстоіць супроты расійскага імперыялізму і Рыскім мірам 1921 г. Беларуская Народная Рэспубліка была падзелена паміж Расіяй і Польшчай. Расія забрала $\frac{3}{4}$ беларускай этнографічнай тэрыторыі, Польша каля $\frac{1}{4}$. Апрача таго, невялічкая часць беларускай зямлі зь беларускім жыхарствам каля 150 тысячячу чалавека была прылучаная да Латвы і крыху меншая часць — да аўкштоцка-жмудзкага гаспадарства, названага Лятувою.

Скарачэнны¹

Аверкиев, Ист. Новг. — Д. Аверкиев, Историческая судьба Г. В. Новгорода (Живописная Россия, I-1).

Голубинский, История р. ц. — Е. Е. Голубинский, История русской церкви.

Д.-Зап., Ист. судьбы — М. В. Довнар-Запольский и Д. З. Шендрик, Исторические судьбы Верхнего Поднепровья и Белоруссии и культурные их успехи (Россия IX, Спб. 1905).

Каб., Местности — А. К. Кабанов, А. П. Сапунов и Д. З. Шендрік, Замечательные населенные места и местности (Россия, IX).

Костомаров, Предания рус. лет. — Н. И. Костомаров, Предания первоначальной русской летописи (Вестник Европы, 1873, I).

Яго-ж, Мысли о федер. — Мысли о федеративном начале в древней Руси (Основа, январь 1866).

Киркор, Ист. Литвы — А. К. Киркор, Исторические судьбы Литовского Полесья (Живописная Россия, III, Спб.-Москва. 1882).

¹ Сюды ня ўходзе літаратура, каторай назовы пададзены ў тэксьце болей-меней поўна.

Яго-ж, Ист. Белор. — Исторические судьбы Белорусского Полесья (Жив. Россия, III).

Lichtensztul—Joseph Lichtensztul, The Whiteruthenian Problem in Eastern Europe (Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America, vol. II, No. 4, New York 1944).

Łowmiański, Studja—H. Łowmiański, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I, II (Dwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wydział III, rozprawy, t. 5-6), Wilno 1931.

Сапунов, Местности — А. П. Сапунов и А. К. Кабанов, Замечательные места и местности, пути расходящиеся от Петербурга и Риги (Россия, IX, Спб. 1905).

Шахматов, Введение — А. А. Шахматов, Введение в курс истории русского языка. I. Исторический процесс образования русских племен и наречий. Петроград 1916.

Шендрик, Местности — Д. З. Шендрик и А. П. Сапунов, Замечательные населенные места и местности, линии расходящиеся от Вильны и Полесские вообще (Россия, IX).

Абмылкі друку. У № «Веды» зь ліпня-верасьня на бачыне 100, на 12 радку зьверху мае быць гэткі радок, што апынуўся не на сваім месцу далавах: спалены Віцебск¹⁶¹. Створаная Маскоўцамі пустыня ў Крывічох і.

У тым-же нумару на бач. 103, радок драбнога друку ізъ сярэдзіны бачыны трэба перанесьці далоў і паставіць у канцы першае вынаскі.

R É S U M É (Continued)

Education and culture in the United Whiteruthenian State.

At the end of the 14th cent. Whiteruthenian literary language was formed on the basis of the Southern Polotsk dialect. Schools at home as well as foreign universities facilitated the cultural development. In 1570, the Vilna university, the first in Eastern Europe, was founded. Shortly after the opening of the university, the whole country was covered with a net of schools. Libraries were organized, either attached to schools, or separately.

Both secular and religious literature was developed, although it did not always stand on the level of the Western European literature. In the eighties of the 15th cent., Whiteruthenians began to print their books. With the establishment of the printing office of Dr. Fr. Skoryna in 1517 printing began to spread widely. At the

end of the 17th cent. the learned man Elias Kopievich reformed the Whiteruthenian alphabet. Art historians value highly the Whiteruthenian architecture and other art of this period.

Eminent historian, prof. Dovnar-Zapsolsky said, that in this period Whiteruthenians proved their vitality, their ability to attain a high state and economic culture. Development of social classes and broad constitutionalism found expression in life.

Without a state of their own.

When Whiteruthenia was annexed to Russia, in the time of division of the Polish-Whiteruthenian republic, it lost not only state independence, but every civil right. The people became slaves of the Russian czars and their servile administration. Remembering their state in the past, Whiteruthenians strived to secure independence from Russia, in order to renew their state. The first attempt occurred during the war of Napoleon with Russia in 1812, when, for not quite a year, Whiteruthenia was independent. The next attempts took place in 1831 and 1863. During these revolts Whiteruthenians allied with the Poles, but had their own individual aims, i.e. political independence.

Decline of the country. After annexation to Russia, the economic status of Whiteruthenia became much lower. Even the number of inhabitants decreased in cities. The life of peasants also deteriorated very much. In the last decades of the Whiteruthenian state the progressive part of the Whiteruthenian nobility was ready to relieve peasants immediately from bondage and some of them carried this plan out. In the beginning of 1812, all of the Whiteruthenian nobility decided to release the peasants, but did not get the approval of the Russian czar Alexander I. The peasants in Russia, among them also Whiteruthenians, were released only in the sixties. Although Whiteruthenia was culturally weakened, when it was annexed to Russia, the Whiteruthenian intelligentsia and popular masses stood much higher than the Russians. After annexation, the cultural level was lowered by force. The Russian government closed schools and libraries. In 1820, the University of Polotzk was closed, in 1832 the Vilna university. In 1841 the medical academy was liquidated. In 1842 the clerical academy was transferred to Petersburg. In place of the closed schools, not even a Russian university was opened, although the Whiteruthenian cities asked more than once to be allowed to open a university at their own expense.

A terrible religious persecution began. The Whiteruthenian language was forbidden in the Greek-Orthodox Church, and in its place the Russian language was introduced by force. The Greek-Catholic Church was forcibly liquidated in 1839 and the believers were ordered to join the Greek-Orthodox Russian Church. Only the minority succeeded in remaining Catholic; in many different sorts of ways they changed to the Latin ritual, although it was strictly forbidden by the Russian government.

But it was impossible to extinguish the life of the Whiteruthenian nation. After each devastation a new revival followed. In the beginning of the 20th cent. Whiteruthenian political parties requested autonomy for Whiteruthenia. Only printing was allowed by Russia in 1905. Nevertheless, the Whiteruthenian national movement spread rapidly through out all the nation. In 1917, during the revolution in Eastern Europe, Whiteruthenians organized their separate state and on March 25. 1918, the Council of the Whiteruthenian National Republic proclaimed independence of Whiteruthenia. But the young state could not withstand the Russian imperialism and was divided by the treaty of Riga (1921) between Russia and Poland. Russia annexed 3/4 of the Whiteruthenian ethnographical territory, Poland got about 1/4.

К. Юхневіч

АСОЧНЫ ГАЕВІЧ

Часіны ненавісьці асочнага Гаевіча перамяніліся ў часіны хлусьлівага, нязноснага й брыдкога захаваньня да Алены. Яна бачыла ўсё гэта й ня мылялася. Ён, гаручы нецярплівосьцій ад няўкоры Аленінае да прызнаньня віны, уяўляў у сабе моц і прагу благлаўленьня на пакараньне яе.

— Вы робіце ўсё'нае надарма, — разважаў ён перад ёй, — надарм... зусім надарма, грамадзянка.

У працягу выпытаў Алена аніводнага разу ня выявіла просьбы прабачэнья ейнага няведенія пра забарону прадаваць собскія залатыя рэчы. А Гаевіч, наадварот, разумеў аддана й тупа свой абавязак: адшукать абставіны, каб прынамся яны былі жорсткія, і гэтым самым давесці Алене «антыгаспадарствавы» ўчынак. Ды, прыпомніўшы ўсе свае папярэднія намаганьні да Алены, як біцьцё па твару, пакіданье безъ яды, сказаў:

— Тады няхай будзе на гэтым... Ды ўсёткі я мушу ведаць: вы хочаце падпісаць прызнаньне да злачынства, ці не?

— Ня думаю навет... Ня думаю... Бо-ж якая віна? — адказала Алена Гаевічу, і ён яшчэ раз упэўніўся ў марнасці намаганьняў да падмацаванья сваіх імкненіньняў. Ён стукнуў кулаком па стале, разъятрана падбег да Алены і хапіў яе за валасы. Ня памятаваў, як доўга шкуматады іх, але калі агонь разъятранастьці астыг, пабачыў, што Алена пакорна, не пазіраючы на яго, як, бадай, нічога ў яе здарылася, сядзела з апушчанай галавой і адным узмахам рукі адкінула назад раскудлачаныя валасы.

У выхапе часу, калі Гаевіч перастаў шкуматады яе, яна йзноў успомніла свае дзеци. Ёй падумалася: «Як добра, што яны ня бачаць ўсёнае».

У цымнай датклівасці розуму, сярод незразумелых завошта цярпеньняў, складаліся ў Аленінай душы адчуваньні мучэніньяў за дзеци; разумелася гардлівая асаблівасць ахвяры, каб ахаваць і дазволіць выцягнуцца ім да дайма дыханьня жыцьця... Але абліччы дзеци туманіліся ў мроі сваім быцьцём перад ёй. Здавалася, ўсёткі яны бачаць сваю маці, і ім жадаецца падбегчы да яе ў толькі, толькі ашчапіць. А Гаевіч, зъменна чырванеючы ад злосці, сеў ізноў насупраць Алены, і, быццам саромячыся свайго учынку, у яе зусім ясным, асабістым выяве, пачаў глядзець неадрыўна на ейную схіленую далоў галаву.

— Іш-ш-ш, і ў турме загінаюцца вейкі...

У супакоі габінэту ягоны ўсклік быў дзяркатаўм і жахлівым. Ад гэтага «іш» ён толькі сам узрушыўся.

Узняўся з крэсла ў заходзіў па габінэце. Каля акна ён задумна прыпыняўся ў азіраўся на Алену. Яна сядзела паранейшаму моўкна.

— За што-о?...

Працятае на апошку жалям сэрца перарвала зглумленую пакуту Алены. Ращчулены голас жадаў прасіць прабачэніня, а не—абяцаць згоду падпісаць авбінавачанье, але гэта згубілася ў вагульнай турбоце і хваляваныні маці пра галодныя, неапранутыя дзеци. У ейных думках дзеци ўсё-ткі стаялі тут, побач, і так спадзеўна пазіралі на яе.

Затуліўши даланёй вочы, яна заплакала.

— Дарма... дарма, — усміхаючыся ў яе глядзячы на Алену, прамовіў Гаевіч і паціснуў электрычную сторку ў канцы стала.

Неўзабаве васпаты, із задзёрыстым носам вартавы прыйшоў у габінэт і, разумеючы добра свой абавязак і як трэба ў такіх пры-

падках заховавацца, перавалеваючыся з нагі на нагу, падышоў да Алены й загадаў ісьці за ім.

Перад дзьвярыма яна ледзь-ледзь прыпынілася й хацела штосьці спытацца ў свайго асочнага Гаевіча, але вартавы турхану́е ў плечы й здаволены сваёй дзеяй паглядзеў сам на асочнага. Ягоны пагляд шукаў згоды й пахвалы, і, знайшоўшы патрэбнае, ён яшчэ часьцей, як качка, стаў перавалевацца на нагах і падтурхаваць у плечы Алену...

Гаевіч съцярогся адступу ад свайго намеру дамагчыся Аленінага подпісу ў прызнаньні віны. Зь іншымі ён мог-бы зрабіць лёгка й не раздумаваючыся, але з Аленай яму зажадалася павала-водзіцца.

Гаевіч, яшчэ нежанаты, па колькіх выпытах Алены адчуваў сябе ніякавата. Яго зьдзіўляла собская ранейшая абыякавасць да жанок. У кожнай зь іх ён знаходзіў ні што іншае й ні большае, як толькі зрадніцу найтаямнейшых дачыненіньняў з мужчынамі. Ён, апынуўшыся на гэтай давернай пасадзе асочнага, быў вельмі здаволены, што не ажаніўся — ён жыў у самасцвярджэнні, што мабыць усе «гаспадарствавыя дзеі», ахутаныя вялікай вонкавай неведамкай, паручаюцца да ягонага ведама толькі за тое, што ён нежанаты — пра ягоныя клопаты мінулага дня ніхто ня цікавіцца, а гэтым самым таемнасцю справаў ягоных рук і іншых апынаеца ў найцімнейшай продані.

На заўтра Гаевіч наўмысьля адрапартаваў старшаму асочнаму пра свае намеры што да правядзення дальшае прасокі ў справе Алены і, дастаўшы, навет безь перасьцярогі за памальнасць «тэм-паў» прасочаванья, неспадзянную згоду, падаўся ў вадзін з далёкіх, блізу што на самым ускрайку малога места, рэстаранаў. Той рэстаран быў месцам, дзе ён, заняўшы самотна невялікі з бруднымі съценамі й завесамі апрычнік, зъядаў па колькі валовых катлетаў і выпіваў каля пляшкі гарэлкі зь вельмі смуродным пахам бульбяного сыпіртусу. Пад ахутай сп'яненія ягоныя думкі тады прасталі ў вадным кірунку: як лепш выслужыцца перад кірауніцтвам і як, нечакана для ўсіх іх, апрацаваць у іншым съвятле злачынства спра-ву тae цi іншае асобы, што апынулася пад ягоными ведамам. А гэ-ныя патрэбныя нечаканасці былі ім вельмі добра злоўленыя ўшчэ ад першага дня пачатку прасочнае працы. Яны-ж і ўзвышылі давер начальства да яго.

Валадарнасць такое дзеі палягала толькі ў зусім мізэрным учынку безь вялікага намаганьня. Даволі зъверыцца на ласку сваіх

рук, і тады да старых, няцікавых акаличнасьцяў, дадавалася большая, чым калісці спадзяваная магчымасць — ягоныя падсочныя спыняліся на паперы з азначэннямі шпіёнаў ці нацдэмай.

Але да Алены ён не маніўся рабіць такіх «выкрутасаў на ордэн», бо добра ведаў — ня так лёгка. Адчуваючы стому ад працы апошнімі начамі, яму тым больш не хацелася разводзіць «рашчыну» із жанчынай. Яму жадалася звычайна бачыць і шкуматаку Алену...

Гады таго першага боскага падлётка і таго першага каханья засталіся цяпер у ягонай души, як съмешнасьць, пры ўспаміне якое толькі робіцца сорам і паўстае самаасабістасе абвінавачанье ў беспарараднасьці й дурносьці. У прагнасьці за добрым і лёгкім жыцьцём ён зусім адвык ад каханья. Каб сказаць, што ён мо адбіўся ад усяго гэтага, дык нельга — паасткі міласці, калі ён рабіў першыя крокі на службе, яшчэ трывалі ў сабе парыванье разрасціся, але на ягонае няшчасце крокі часта апыналіся на багністым месцы, а таму, у шуканья непарыўнае трываласть свае мэты, усе парываньні ѹ імкненіні ён кідаў заўсёды ў вадным кірунку — быць самотным, сябраваць толькі із параю ўплывовых працаўнікоў і быць гордым, нязломным у ўсялякіх паручэннях.

А зь цягам часу палезла ў сэрца злосьць, навыкліканая нэрвавасць, непатрэбнае дэманстрацыяне абурэнъне ўчынкамі іншых людзей. Якраз сярод апошняга пераважна, усё ягонае лагоднае ѹ дзяцінае разбавілася. Крытычны пагляд на людзей у ягонай развазе быў увесы у падазрэннях да іхных усялякіх нездаваленіяў. Каждная ўсьмешка жанчыны або мужчыны пры якіх-колечы абставінах будзіла ѹ ім насьцярожнасьць перад небяспечнасьцю контррэвалюцыйных заляцаńняў да яго, каб дамагчыся такім парадкам збліжанасьці зрады «гаспадарствавае тайніцы».

«Але-ж Алена?... Алена»... — думаў усхвалявана Гаевіч. — «Я першы раз бачу ў сваім жыцьці асаблівую жанчыну... Ёй трыццаць адзін год, мне таксама. Яна турбуеца пра свае дзеци, яна шкадуе свайго мужа... а мяне? Ніхто... Мабыць, адны праклённы... Хы-ым».

І ён расцсьміяўся, тады прыгнуўся ѹ перавёў свой пагляд на пальцы рукі, занятай нэрвовым стукаценьнем па стале, пагладжуючы няўзнак тымчасам, другой рукой свой сыты падбародавіч.

«Людзём шчасце... І знаходзяць неяк яны харащухаў... Харащухаў, у якіх адно слова, узмах — колькі значыць... І чаму усё 'нае ѿ сваім жыцьці я зацеміў сядня? І то ѿ гэтай шкоднай жанчыне?...».

Гаевіч ня здолеў разабрацца ѿ сваіх пакутах. Вочы яшчэ больш

тамаваліся на зьверху стала, і ў іхным сп'янелым звужэньні, пра-доўжнасьці гурміліся абрэзы Алены й лятуценыні, у якіх ён стаўляў сябе побач із ёй. Яму прыпомнеліся мінулыя выпыты, калі ён разъ-ятрана турзаў за ейныя даўгія й сукрыстыя валасы; навет прыпы-нак яе перад дзэвярыма на выхадзе, каб нешта спытаца ў яго, але якраз варставы пірхнуў яе ў плечы; і ейны узмах рукі, які ў тым прыпадку ня ўторыў несамавітаму руху ад пірханыня, а надта пры-гожым, шматвымоўным абрэзом пакуты парадунаўся з Аленінай хадой. Той узмах у Гаевічавым уяўленыні маляваўся, як мінулыя доймы пачуцьцяў да свайго калішняга добра га сябры. А гэтym сябрам быццам быў ён сам і Алена.

І расцьміяўся ўзноў паўгучна. Узьняў левую руку ўгару ды пацерабіў пад пахай. А тады, па сытнай ядзе і працяжным спакой-ным сядзеньні, мядзьведжавата пазяхнуў на ўесь рот і выпрастаў грудзі, не ўстаючи зь месца.

«Дурнота... Ды толькі штосьці хочацца ад гэтае жанчыны... Дурнота... Я ўжо змахляваў ёй адну неспадзеўку... і канечна трэба ўзноў... Няхай падумае начальства, які я прыгоднік»...

Ён чмыхнуў носам і пасльпяшаўся на выйсьце да свае гасподы. У зусім малым прамежку, паміж плячыма Гаевіча і запонаі апрыч-ніка, пасльпешліва зъявіўся дзядок. Ён, згорблены старасцяй і прызвычаенням штодзеннай залежнасьці ад чыйго-небудзь пакі-нутага кавалка хлеба, цмыгнуў да Гаевічавага апрычніка. Гаевіч таксама звыкся із заўсёдным убяганьнем па ягонай ядзе гэтага на-хмуранага, закалелага ў сваёй долі дзядулі. Але сядня Гаевіча штосьці прымусіла зацеміць паўсухіленую, што пракаўзнула паўзь яго, постаць — ён спыніўся й паглядзеў на калыханыне кранутых запонаў; пайшоў туды за ім. Дзядок, ужо стоячы ля стала, борзда выхоплеваў лыжкай астачу яды з талеркі і пры ўходзе Гаевіча не зъбянятэжыўся.

— На, вазьмі... тут тысяча якраз... стане на год...

Дзядок сьвігнуў шырокім паглядам із задзірванелага, пакры-тага зборачкамі твару й здаўменна съціснуў дрыготнай рукой ліст-кі грошаў. Калярыстыя жаўлакі ад іх вытыркнуліся паміж пальцамі і схаваліся разам із імі за ўлоньням, а паслья з тэй-же пахіленай постацяй ён моўкна высаўгнуў адтуль, із апрычніка.

— «Бачыш яго, як ад спатканага жаху, ад майго падарунку пабег... Навет не сказаў дзякую» — падумаў Гаевіч і пайшоў з рэстарану.

На вуліцы ягоную ўвагу прыцягавалі бегаючыя з крыкам дзе-

ці. Штосьці падмаўляла глядзець ледзь ня ў жывыя вочы людзём, што праходзілі паўзбоч; і ўцемлемаць іхнае барджэныне ня так, як раней, а незамкнёнае радасцюцай, і то ня для кагосьці толькі, а адчыненай кожнаму ад кожнага. Яму жадалася бачыць падкупнасць ейнай чароўнасці, падзельнай з кожным. Але ўсе ўшлі, абміналі яго незнанымі й чужымі, далёкімі й незваротнымі, бы памерлыя...

Гаевіч, перад тым як пайсьці вячэраць, умовіўся із сваім начальнікам аб прывозе Аленіных дзяцей у турму. Начальнік палопаў яму па плячу й пахваліў надуманы прымус над Аленай, каб яна падпісала абвінавачаныне. Гаевіч сам выдумаў процыму вінавальных словах. На прыгатаванай блянцы ён вывеў крывымі літарамі: «З намерам падцяжыць моц нашага гаспадарства прадавала залатыя завушніцы на гасподзе грамадзяніна Увеціна. Таму знаходжу ў яе дзеяньнях злачынства, прадугледжанае артыкулам... крымінальнага кодэкса БССР.».

Месца артыкулу было парожнае, а каб не забыцца пра гэта, Гаевіч паклапаціўся прымацаваць зацемку на скамечаным шкумаце паперы: «артыкулы ўпісаць начальніку, бо я ня ведаю».

Прыышоўшы ў сваю гасподу, Гаевіч ізноў з дакладнасцюцай прыпомнеў усе намогі абвінаваціцу Алену. Яны торыліся ў галаве бесъперастанку, але з кожнай прытрымай злосных думак зъяўлялася побач іх квола жарсьць і ўзвышнасць пачуццяў, у якіх пазнаваў з усёй мінулай, маладой датклівасцю агульную моц і сілу імкненняў да адзінае, рознаякасна ўкладзеная запраўданасці штодзеннага жыцця чалавека... Із глыбіні душы падпаўзала незацемная, як думка, величная нівыходнасць абставінаў...

Пагляд па колькі часінах запальчыва стрымаўся на расстаўленых рэчах цеснага пакою. У ваччу із чародна-шырака ращыненымі, то ўзноў прыплюшчанымі векамі адсвечавала зіхаценне акон; яны быццам абліваліся знадворным съятлом... яны штосьці напружана жадалі бачыць перад сабой і ад гэтага яшчэ болей стамляліся... Закаламуціліся. Сярод прызвычаю станаўкосьці адданага прасочнага вусны зашапталі да ўяўленага мамэнту словы: — Кахаю цябе... Кахаю... Я за цябе. Памятуй»...

І лагода не заўсёды сцюдзёнае рулькі пісталету, зусім вузенькая і зусім кароткая, даткнулася да скроні гаспадара. И ён, гаспадар, ведаў, што робіць — яно ня мінала яго, яно было, як кахранье да Алены...

Гаспадыня пасьля змоўклага стрэлу доўга стукацела ў дзъверы Гаевічавае гасподы, але за імі, там, было ціха, ціха...

М. Сяднёў

**Усё ізноў, як і было —
дні вымераны цягнікамі.
Гляджу у цёмнае вагону шкло,
усьпершыся на падаконьніку рукамі.**

**Няма ні хаты, ні турбот
і выдаткованы актывы.
Ды ўсё-ж прыемна ехаць напярод
на конто разагрэтага лёкаматыву.**

**Учора什няга як і ня было —
ня ведаю, куды і еду.
Утупіўся ў задымлене шкло,
каб не глядзець на няприемнага суседа.**

**Усё ізноў, як і было —
дні вымераны цягнікамі.
Акно і сажаю і дымам занясло,
нічога ня відно й ня выцерці рукамі.**

**

**Едзеш ты... Ці-ж магчыма? —
дождж, імгла і вятры.
Вочы некуды міма —
абатры.**

**Засталася часіна —
памаўчым...
Вочы сіянія...
дым...**

ІЗ ЗБОРКІ ПАЗНАНЬНЯ И ЧЫСЬЦІНІ МОВЫ 3. XI. 1951 Г.

Разглядаліся гэткія пытаньні:

1) Прислоўі **першае, другое, трэйце** і г. д. Былі прыведзеныя прыклады із сучаснае й старое мовы, між іншага, гэткія: Уставуем: есьлі-бы хто з прыгоды, а ня з хуці, страляючы на зъвер, каго забіў; **другое** — есьлі-бы рамеснік, будуючы дом, а дзерава неабачне ўпусціў; **трэйце** — есьлі-бы сякучы дзерава, сякера, з тапарышча спадшы, каго раніла; **чацьвертае** — гдзе-бы пасечанае дзерава, вальячыся, каго забіла; **пятае** — есьлі-бы каму, страляючы з луку або з ручніцы да шапкі, страла або куля, узяўшы похват (похват? —

Я. С.) у бок, каго зраніла, — вязеньням каран ня будзець, ведзь-жа галаўшчыну блізкім яго заплаці і будзець павінен. Статут Літ. 1588 г. б. 407. Пры справаваньню дастамэнту пячатнікамі ѹ съветкамі быці ня могуць тыя асобы ніжэй назначаныя, то есьць: напервей — каторыя сваіх дастамэнтаў чыніці ня годні; утарое — нявесты; трэйцае — экзэкуторове або апекунове таго дастамэнту; чацвертае — і тыя быці ня могуць, каторм у том дастамэнце што будзець апісана. Там-жа, б. 341. Чатырох рэчай злых пазбылі: першае, магільнай мукі; другое, із магілы ўстаўши, рэестра із правай стараны ў правую руку дано; трэйцае, абы спасеньне важней было ад грахоў... Аль кітаб, 78 б. Сп. Н. Ворсіха зацеміла, што гэтак кажуць у Негневіцкай вол. Наваградзкага пав., з тэй адно розыніцаю, што заміж **першае** скажуць **адно**, а далей ужо ѹдуць **другое**, **трэйцае** і г. д. Як бачым із прыкладаў, пры пералічэнню прыслоўе **першае** можа (але ня мусіць) апушчацца. Зборка аднаголосна пастанавіла, што трэба ўжываць менаваныя прыслоўі.

2) **Суліць, пасуліць** ужываюцца ў значаньню рас. предлагать, пол. пропонować як у старой, так і ў сучаснай мове. Із старой: што боудеть имъ соулиль наима, через то имъ боле не взяти. Смаленская Праўда 1230 г., рэдакцыя Д. Ф. (у рэдакцыі А. В. С.: что имъ посулишь, то дай а болѣ не дай. Ягич, Крит. зам. 141. Учаснікі зборкі паведамілі, што ў сучаснай мове менаваныя слова шырака ўжываюцца ў пав. Ашмянскім (Станкевіч, Шукелайць), у Люцыншчыне, Дзэвіншчыне (Панькоў) ды нат у зрусыфікованым дыялекце вяціцкім. Пастаноўлена — ужываць.

3) **Хіжы** адказуе рас. проворный. Гэтак хіжы перакладзена ў слоўніку Насовічавым, гэтак яго ўжывае поэта Дубоўка і з гэткім-же значаньям яго падаець Даляр, б. 564, з усходняй Беларусі (зн. з усходняй Смаленшчыны ѹ далей). Із Насовіча б. 678: Наша хіжа рана ўсхадзілася каля крыжа (прыказь). У Нясьвіжы людзі хіжы; салому таўкуць, бліны пякуць; сена смажуць, бліны мажуць (прыказь). Хіжанькі хлапец. Выш. ст. **хіжшы** — проворнее. Ты ўчора хіжшы быў, чымся сядні. З Даля: Чыя жана хіжа, языком дзяжу ліжа. Адчыні хіжэй — отвори скорее, живее. Даляр для Смаленшчыны падаець яшчэ значаньне «акуратны», «опрятны?» (з пытаньням). Ясна, што такое значаньне здалося яму дзеля таго, што хіжы — «проводны» найчасціцей і «акуратны, ахайнны». Адзін із учаснікаў зборкі зацеміў, што «хіжы» ў значаньню «проводны» ужываеца таксама ў Шылавіцкай вол. Слонімскага пав. Принята аднаголосна — ужываць.

4) **Дзярлівы** адказуе рас. хищный, пол. drapieżny; **дзярун** — хищник. Ужываюцца, між іншага, у паўночна-заходній Полаччыне і ў Вішнеўскай вол. Валожынскага пав. Прыйклад: Начамі, наводзячы жах, вылі дзярлівия зьвяры. Н. Змагарка (Казка аб праўдзе). Ведама, што гэтыя, як і кожнае жывое слова, могуць маць яшчэ іншыя значаньні. Гэтак, «дзяруном» завуць яшчэ хлапца, што борзыда дзярэць адзежу (Краўская вол. Ашм. пав.). Прынята аднаголосна — ужываць.

5) Принята ўжываць **ліпучы** ў значаньні рас. «заразный» і **ліпучка** — заразная болезнь, ужываныя, між іншага, у паўночна-заходній Полаччыне (Панькоў) а ў Негневічах Наваградз. пав. (Ворсіха).

Кадзе, якга. У №р. 6 із 1927 г. часапісу «Узвышша» (выдаваўся ў Менску) была гэткая зацемка: «Слова **кагадзе** шырака ўжываецца на Случчыне ў народнай мове для абазначання толькі што мінулага часу. «Я кагадзе быў там», — гэта значыць, што я там быў колькі часінаў назад; толькі колькі часінаў назад. Калі гутарка ўдзе пра вялікія падзеі, што цягнуцца даўгі час, слова «кагадзе» ўжываюць для абазначання й большага часу, гледзячы, які маштаб у часе падзеяў. Прыйкладам, просьле съветнай вайны пераз гады два-тры маглі гаманіць — «Яшчэ-ж кагадзе скончылася вайна». Усюдыых яно вымаўляеца вельмі выразна з націскам на апошнім складзе. Толькі ў некаторых сёлах Чырвона-Слабодзкага раёну вымаўляюць яго так, што траціцца склад — «га» — «кадзé». Тут выяснянена добра, адно можна зацеміць, што хорма «кадзе» таксама даволі пашырана, прыкл., **кадзé** кажуць у Нясьвіскім пав. і, хіба, у Баранавіцкім. Зусім добра можна ўжываць абедзьве хормы — кагадзе і кадзе. У «кагадзе», як часта ўжываным, у часыці мясцовасцяў выпала г, адлі два **аа** съязгнуліся ў вадно і, гэткім парадкам, паўстала «кадзе».

Якгá (націск на канцы) мае накшате значаньне. Пры помачы «якга» выказуем найбольшую барзьдзіню, найкаротшы час, за які штось было або будзе зроблена, станеца. Прыйкл.: **Якга зрабіў, зьбегаў. Якга прынясу, пайду.** «Якга» адказуе рас. «сию минуту, моментально», пол. «natychmiast». Прислоўе «якга» запісаны, між іншага, у Валожынскім пав.

На Зборцы пазнаньня мовы 22 верасьня пастаноўлена, што слоўы кагадзé, кадзé, якгá трэба ўжываць і пашыраць.

ЛІСТЫ ДА РЭДАКЦЫИ

Рэдакцыя «Веды» адзержуе шмат лістоў, ад сваіх і чужых, у справе нашага часапісу. Аўтары іх вельмі позытыўна ацэнююць нашу працу. Прыйнаемся, ня будучы лягкім оптымістамі, мы гэтага не спадзяваліся. Але вось аўтар аднага лісту нас чыста зганіў. Дзеля таго ўважаем за сваю павіннасць надрукаваць ягоны ліст, каб магчы давесці яму і магчымым іншым, што можа з'ім у некаторай меры згаджаюцца, што не яго праўда, што ён мыляецца. Але друкуючы ад'емную ацэнку нас, мы мусім надрукаваць і два лісты позытыўныя (два, бо яны адзін аднаго дапаўняюць); бяз гэтага дачыненяне да нас было-б паказана непраўдзіва, аднабока. З аўтарам першага лісту наш рэдактар прыпадкам 1-2 разы на часінку стрэзуя, іншых двух ніхто з нашай рэдакцыі ня знае. Пачынаем із ад'емнага лісту.

«Паважаны сп. Станкевіч,

Дазвольце **абмяняцца** з Вамі поглядам адносна беларускай мовы, ці інакш кажучы адносна некаторых слоў з мовы. Папершае: Вы заўсёды настойліва **абстайваеце** што не беларуская мова а крывіцкая. Хаця назоў Крывія ёсьць факт гістарычны, але у сучасную эпоху ніхто з Беларусоў нячуў гэтага назову і на мой погляд, што назоў Крывія трэба было ужываць выключна для гісторыі пры тлумачэнні аб развіціі Беларусі. Бо было племя Крывічы, Дрыгвічы і Радзімічы. Тут я зраблю маленьку агаворку. Я не **яўляюся** гісторыкам і немаю пад рукамі гісторычнай літаратуры, а **пагэтаму** ня буду шырэй **абгаварваць** пытання дзе былі Крывічы, дзе Дрыгвічы, ці Радзімічы. Але **падзіўляе** мяне такія слова як: **каслайкі** (замест валасы), **думніца** (галава), **вейлкі** (брывы), **хорма** (форма), зборка (сходка), еміна (прадукты), **кадаўб** (тулава), **гаспадарства** (дзяржава), асьмінанцаты і г. д. Гэтаке калечанне беларускай мовы ідзе толькі на карысць нашым ворагам. Бо яны бяруць гэта за падставу для разбіяцкай палітыкі ў беларускім руху. Вы як гісторык прынялі памылковы напрамак. Замест таго каб літаратурную мову прыблізіць да жывой мовы, Вы робіце адваротнае. Літаратурную мову цягніце назад на тысячагодзідзя. Хочацца каб Беларус ужываў тую мову якую ужывалі можа за часоў Ягеллы. Магу съмела стварджаць, што **ані адзін** Беларус нябудзе ведаць, што такое **дзюбатый**, пакуль Вы яму не вытлумачыце, што гэта тая самая гусь. З часам развіцця культуры народу развіваеца і мова. І ня можна літаратурную мову адрываць ад жывой. У гэтым мейсцы разумна зрабіць бальшавікі. Адкінулі цвёрды знак і яць як непатрэбныя, як буквы якія засталіся з даўніх часоў. Але аднак гэтыя ѿ, ё, і, мелі калісці сваё значэння, але з развіццём мовы яны аказаліся лішнія. Хаця старая эміграцыя і цяпер трываеца старой арфаграфіі і лічаць што ў гэтым заложана дэмократыя будучай **«единай неделимой»**. Чытаючи часапіс «Веда» я прышоў да вываду што Вы паставілі сабе за заданыне няўжываць расейскіх ці польскіх слоў у беларускай мове, як скажам, **хорма** (замест **форма**) і г. д. Дык хіба Вам як гісторыку вядома, што няма **ані адной** мовы **насьвеце** ў якой не ўжываліб замежных слоў... Некаторыя слова ў «Ведзе» я здагадаваўся па **садзяржанию**. А узгадаваўся і пражыў амаль усё жыццё на Беларусі сярод беларусоў і ніколі нячуў такіх слоў. Калі Вы прынялі за падставу дыялект якога небудзь акругі ці можа нават воласці, то гэта дрэнна. Літаратурная мова павінна быць зразумелай для кождага чалавека таго народу чыёй мова гэта ёсць. Напрыклад; у Нямеччыне

Вы знайдзіцца многа дыалектаў але літаратурная мова ёсьць адна яку разумее кожды немяц. Прымна мне быlob пачуць ад Вас асабіста Ваш погляд і Ваша тлумачэння пры ужыванні такіх слоў і назоў Крывіч (падчыркненне ўсюдых наша — рэд.).

11. 13. 51 г.

З пашанай да Вас

Янка Скуратовіч
5340 Dubois St., Detroit 11, Mich.

Мы надрукавалі цэлы ліст сп. Я. С. з выняткам радкоў 10-ёх, дзе ён «разглядае» расійскія слова. Гэты ліст, як і наступныя два, надрукаваныя, ведама, бязь зъмены мовы й правапісу, у тым ліку знакоў прыпынку.

Адказ сп. Скуратовічу. Словаў «думніца» й «дзюбаты», ня толькі ў значанью «галава» й «гусь», але і ў ніякім іншым значанню, ані ў «Ведзе», ані ў іншым выданнію ніхто ня ўжываў і ня ўжывае. Але мы чулі, што адзін неэтычны чалавек у лістах да сваіх знаёмых прыпісue ўжыванье гэтых словаў Др. Я. Станкевічу. «Работу» гэнага чалавека накш як хуліганствам назваць нельга, тым-жа часам Ваша стаў ягонай ахвяраю і, відавочна, нясьведама, памагаеш яму ў ягонай нягоднай «рабоце». Напішце, калі ласка, да нашае рэдакцыі хто прыпісue нам ўжыванье гэтых словаў, каб гэткім парадкам дайсьці да жарала хуліганства. Словам «вяялка», мн. л. «вяялкі» завеща снадзіва, каторым веюць збожжа, але валаскі на краёх вочных векаў завуцца павяялкі або вейкі. Пакажэце нам якое-колечы выданье, дзе-бы словам «вяялкі» былі названыя павяялкі. Таксама валасы так і завуцца валасы, але рас. «прадъ» і пад., «жмуток» (валасоў) завеща «каслайка» (валасоў і інш.); таксама кажацца «каслайка лёну» і пад. А як-бы Ваша гэта назваў? З гэтага ўжо відаць, што Ваша апіраешся не на фактах, але на няпэўным чутым і на тым, што Вашэці здаецца. Такая крытыка ня можа быць справядлівай. Што да слова «семіна», дык глядзеце пра яго ў «Ведзе» із студня 1951, бач. 24. Што да слова «гаспадарства» і хормы лічнікаў ад 11-19 на -нанцаць (адзінанцаць а інш.), то будзе пра іх у вадным із бліжшых сышткоў «Веды» або ў іншым беларускім часапісе.

Што да назову «Крывічы», дык радзім прачытаць канец арт. «Ад рэдакцыі» ў «Ведзе» із студня 1951 і «Гісторычныя назовы крывіцка-беларускага народу» ў «Ведзе» зь лютага-сакавіка 1951.

Крытык мусіць знацца на крытыкаванай ім рэчы. А тымчасам Ваша ўжываш гэткія расійскія слова й хормы: здагадаваюся па садзяржанню, заміж ізъ зъместу, ані адзін Беларус, ані адной мовы, заміж а ніводзін Беларус, а ніводнай мовы (Вашэці пад расійскім уплывам здаецца, што калі ёсьць адзін, дык мусіць быць і «ані адзін» а тым часам ё **аніводзін, аніводнай**, а таксама: калі, але **ніколі**, каго — нікога, каму — нікому, чаго — нічога). Добра Ваша робіш, што ня хо-чаш «шырэй агравараўць пытаньня», але валей яго сусім не агравараўца, або не абмаўляць, што яно вінна, пытанье трэба разгледзіць. А паглядамі не **абмянняюцца** а дзелянца, і не **пагэтаму**, а дзеля таго. Ваша пішаць «Я не яўляюся гісторыкам». Добра робіце! Нашто да іх яўляцца або — пабеларуску — зьяўляцца, даволі напісаць, як нам. (А напісаць трэба: я ня гісторык). Менаванымі расійскія слова ў Вашэцевым лісце не канчаюцца. Але, відавочна, каб не крыва-вали іншыя нашыя суседзі, Ваша ня грэбуеш і польскімі словамі. Маєм у лісце: «**спалершае**, «**тлумачэнне**» заміж **першае, выяснянне**. Вашэцю **падзіўляюць**

слова. Польськае подзівіаць значыць дзівіцца з каго або чаго, адначасна захапляючыся ім. Хто-б гэта мог здагадацца, што гэта могуць рабіць **слова?**! Ваша абярняся паклікаешся на літаратурную мову; але ня ўсё тое літаратурнае, што напісана або надрукавана літарамі. Ваша напісаў свой ліст ані літаратурнай, ані народнай моваю беларускай, але жаргонам, паходзячым із беларускай мовы.

Ваша праўду кажаш, што мы ня ўжываем расійскіх і польскіх словаў у сваёй мове, дадайце толькі «і іншых чужых». Будзем так рабіць заўсёды, прынамся пакуль чужое ды патрэбнае нам слова ня станеца нашым. Гэтак робяць усі ў кожнай мове, з выняткам Вашэці і да Вашэці падобных.

Мо' Ваша й вельмі інтэлігентны чалавек, але Вашэцева непераборлівасць, нат больш — неахайнасць у мове зрабіла зь лісту Вашэцевага пісаныне малапісменнага, няпрыбылага (або адвыклага) лёгічна выказаваць свае думкі чалавека («на мой погляд, што назоў Крывічы трэба ужываць выключна для гісторыі...»; «падзіўляе мяне такія слова...»; «Прыемна пачуць... тлумачэння пры ужыванні такіх слоў і назоў Крывіч» і інш.). Чалавек ізь меншай інтэлігенцыяй за Вашэцеву напісаў-бы ліст добрай моваю, але дзеля таго мусіў-бы ня маць тae хваробы, якую маеш Выша — ня маць комплексу нацыянальнай мяншыні. Дыкже гэта хвароба зрабіла тое, што Выша ўвесь час табараўага жыцця ў Нямеччыне палцам не крануў для беларускай справы і для наших людзей, а бязь ніякае патрэбы прыкідаваўся Паляком, і гэта ў табары, дзе нам асабліва былі патрэбныя съведамыя Беларусы. І цяпер, у вольнай Амэрыцы прадаўжаеш Выша рабіць тое самае. Зь Беларусамі Выша Беларус, але каб, крый Божа, не даведаліся пра гэта Палякі; а тым часам тыя-ж Палякі болей шануюць тых, што не хаваюцца із сваёй беларушчынай. І ніякае карысці Выша ад свайго прыкіданья Паляком ня будзеш маць. Нічога не здабылі тыя, што просьле вайны хавалі сваю нацыянальнасць і самых сябе сярод чужых, як нічагусенкі ня страцілі, а наадварот, часта здабылі тыя, што адкрыта прызнаваліся да свайго народу, працавалі й дзеялі як Беларусы. Выша ў сваім лісьце не забыўся пахваліць маскоўскіх бальшавікоў за іхнюю рэформу, але забыўся адцеміць, што тыя-ж маскоўскія бальшавікі накінулі сваю русыфікацыйную «рэформу» нашай мове. Наадварот, Выша яшчэ дагэтуль пішаць іхным «правапісам», дарма што ўжо 11 год як Выша ад іх зволыніўся. (Праўда, і ў гэтай, накіненай Масквою, «рэформе» Выша неахайні: «цьвёрды», але «ствядрджаць», «насьвіце», «дзюбатый» а інш.). Выша несправядліва ўпікаеш нам архаізмамі. Наагул у нашай мове архаізмаў нямашака (адзін адноўлены архаізм «спадар» ужываеш і Выша). Але так «архаічна», як Выша стаўіш знакі прыпынку, ставілі іх Беларусы толькі ў XI-XIII стг. А Выша-ж быў кірауніком асымігодкі! Дык у комплексе нацыянальнай мяншыні прычына Вашэцевага нараканьня. Выша шануеш толькі чужое, але ад свайго ўцякаеш, у ім Выша неахайлівы, пішаць так, як съліна ў рот прыносіць.

Другі ліст¹.

¹ Аўтар другога лісту, дзеля свае радні ў Бацькаўшчыне, просе нас не выяўляць, хто ён. Дзеля таго можам надрукаваць адно частку ягонага лісту.

«Вельмі Паважаны Спадару Др. Станкевіч,

Вось толькі што я атрымаў чацверты нумар выдаванай Вамі «Веды». Як кожны Беларус, цікавячыся мінуласцяй свае Бацькаўшчыны, якраз на падобны

часапіс і чакаў. Шмат «часапісаў» і газэтаў, што выдаюцца тут на эміграцыі, ня кажучы ўжо пра прэсу ў Бацькаўшчыне, зрабіць падобнага заданыня, як «Веда», ня могуць. Ня могуць гэтага зрабіць, бо ў Бацькаўшчыне пануе тэрор, а тут на чужыне няма адпаведных навуковых сілаў, якія гэта маглі-б рабіць. Вось таму «Веда» і ёсьць тым адзіным вольным агоньчыкам, які зможа асьвятліць цемру, што пануе ў нашай навуковай галіне. Падабаецца мне мова часапісу. Мова гэта ёсьць чыстай беларускай, бязь ніякіх упłyваў суседчыны. Чытаючи «Веду», мне прыпамінаецца мова, якой я сам гутарыў, будучы ўдома (я паходжу зь Дзісеншчыны), прыпамінаецца мова, якой гутарыла мая маці і мае суседзі. Калі знаходзяцца «крытыкі» Вашае мовы, дык толькі таму, што некаторыя людзі, пазбаўленыя ваенай завірухай Бацькаўшчыны, былі задоўга адарваныя ад роднай моўнай кръніцы. Бадзяючыся па шырокім съвеце, яны прынялі за многа барбарызмаў, за шмат пазычылі чужых словаў і таму, калі яны пачаюць запраўдную, орыгінальную родную мову, яны пачынаюць «крытыкаваць» ды ўпікаць «крывічынаю» (адносна вось гэтага апошняга, дык яны самі сябе выстаўляюць на съмех, паказуючы сваю нясьведамасцьць у найважнейшай галіне — свае собскае мінуласыці).

Пра Навукове Таварыства Пранціша Скарыны я чуў здаўна, але толькі цяпер сабраўся даведацца пра гэта Таварыства крыху дакладней. Пакуль перайду да справы, дазвольце мне прадставіцца Вам, каб Вы ведалі з кім маецце да рэчы. Дык вось, як успомніў вышэй, паходжу зь Дзісеншчыны. Цікаўлюся найбольш статыстыкаю насельніцтва, гісторыяй і этнографіяй і ў гэтым кірунку прабую працаўцаць. Што праўда, мая асьвета не дазваляе мне на грунтаўнайшую навуковую працу; я гэтым не праймаюся і раблю, што змагу. Цяпер, прыкладам, раблю дасьледаваны над тэрыторыяй і насельніцтвам Беларусі, сабраў шмат матар'ялу і мо' з чыёю помоччу ўдасца гэту працу скончыць і выдаць.

Даведаўшыся пра Н. Т. Пр. Ск., я наважыў напісаць ліст да Паважанага Дохтара. Найперш я прасіў-бы Вас, каб Вы мяне пазнаёмілі із статутам Таварыства і наказалі мне, ці ёсьць якая магчымасць уступу ў сябры. Праводзячы навуковую працу, нельга тримацца ў скаралушчы, і вось таму зварочуюся да Вашэці з просьбай памагчы мне ў гэтым кірунку. У вас у Ню Ёрку часта бываюць зборкі, на якіх чытаюць вельмі цікавыя рэфэраты. З хронікі відаць, што рэфэраты гэтыя на вельмі высокай навуковай роўні і таму, ці ня было-б магчымым, каб копіі гэтых рэфэратаў рассылаліся зацікаўленым асобам? Я, прыкладам, вельмі хацеў-бы мець копію рэфэрату «Тэрыторыя ў жыжарства Беларусі», прачытанага Вамі 21. 4. 1951».

8. студня 1952.

Трэйці ліст.

«Высака Паважаны Спадару Дохтару!

Перасылаю Вам 1 аўстралійскі хунт на выдавецтва «Веды». Гэты часапіс чытаю я з праўдзівым захапленнем. Колькі ў ёй любасьці да нашай славнай мінуласыці, да нашай прыгожай мовы, нашага краю й Народу! Шкода, што «Веда» выходзіць рэдка і ў малым абыйме. Цікавячыся нашым жыццём на эміграцыі, я ведаю, колькі Вы працы пакладаеце над беларускай мовай і колькі перашкодаў і варагоў маецце. Што і перашкоды і варагі не заламалі Вас, съветчыць гэта аб

Вашым моцным харктыры, аб вялікім патрыятызыме і аб Вашай асабістай велічы. Я пэўны, што прыйдзе час, калі навет і сядняшнія варагі ацэніць Вашую працу.

А што цяпер ёсьцека і перашкоды і варагі, дык ці-ж варта гэтым праймацца. Усе вялікія рэфарматары, вялікія патрыёты сваіх краёў не заўсёды карысталіся пашанаю ў іхным часе, наадварот, часта за сваю дзейнасць мелі мукі, гора, сълёзы, а нават съмерць.

Прыйдзе час, калі Беларускі народ будзе ўспамінаць Вас з удзячнасцю, успамінаць, як аднаго з найбольших сваіх сыноў, найперш за Вашую працу над тым, дзякуючы чаму мы ператрываі найгоршыя стагодзьдзі і ня згубілі свайго аблічча, за Вашую працу ў галіне беларускіх мовы.

З глыбокай пашанаю да Вас

Р. Мікуліч,

30. жніўня 1951. 16 Disraeli Grove, South Pascal Vale, Melbourne, Australia.

ХРОНІКА

З Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны. 23 лістападу 1951 г. Навуковае Т-ва Пр. Скарыны было зацверджанае. Амэрыканскія правы не вымагаюць зацверджаныя арганізацыя ў, але арганізацыя незацверджаная мае вельмі абменяныя права, тымчасам зацверджаная карыстаецца ўсімі правамі праўнай асобы, а культурныя й навуковыя т-вы карыстаюцца, апрача таго, апрычонымі прывілеямі. Пры зацверджанью быў крыху зменены ангельскі назоў Т-ва. Выдаткі на зацверджаныне былі 119 дал. 75 ц. Яны мусілі быць узятыя з грошаў, прыгатаваных на пятую кніжку «Веды» 1951, каторая з гэтае прычыны вышла пасльей.

— У каstryчніку 1951 г. Літаратурная сэкцыя Нав. Т-ва Скарыны зладзіла Літаратурны вечар.

— Годні з'езд Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны будзе сёлета ў Ню-Ёрку 27 крас. Заморскіх сяброў Т-ва просе пасылаць паўнамоцтвы тым сябром, што будуць на з'ездзе.

— У 1952 г. Літаратурная Сэкцыя Нав. Т-ва Скарыны маніцца што месяца ладзіць літаратурны вечар, Моваведная Сэкцыя мае двойчы ў месяц рабіць зборкі пазнаньня беларускіх мовы і, апрача таго, зь іншых галінаў веды будзе ў Т-ве ня меней аднаго рэфэрату ў месяц. Зборкі пазнаньня беларускай мовы будуць у другую й чацвертую суботу кожнага месяца ў 7 гадз. увеч. ў памяшчэнню Т-ва, б Вэндерворт Плейс, Бруклін.

— **Угодкі Слуцкага паўстання** малі ў 1951 г. ў Ню Ёрку адну добрую навіну, наймя была прамова пераз радыё. Варта таксама адзначыць удалую мастацкую часць святкавання. Народу было шмат.

— **Беларускага дзяцінага часапісу** ў Ню Ёрку ня будзе, бо можа быць дзяціны адзъдзел у «Бацькаўшчыне», каторая стала выходзіць што тыдня.

Падпіску на «Веду» адзержылі ад: Проф. С. Гаркавага 3 д., І. Рытэр 1 д., В. Гузоўскай 1 д.

Усі гроши рэдакцыі «Веды» просім слаць на адрыс рэдактара:

John Stankievich, 6 Vandervoort Place ,Brooklyn 37, New York.

На выдавецкі фонд «Веды»

далі ахвяры: Вал. Кабушка 15 дал. 50 ц., Н. Краўцэвіч 14 дал., Ф. Каранеўскі 11 д., Яз. Жукоўскі 9 д., Ів. Аляксей 9 д., М. Цішкевіч 7 д., М. Майсіёнак 6 д., Я. Лукашэвіч 5 д., Вера Жызынеўшчанка 5 д., Др. Яўг. Вярбіцкі 4 д. 50 ц., Ал. Стагановіч 2 д., Проф. В. Чапленко 1 д., П. П. 1 д., — усяго 90 дал. Усім вялікі дзякую!

«ВЕДУ» ПРАДАЮЦЬ:

A. У Задзіночаных Гаспадарствах Амэрыкі:

- 1) **Нью-Ёрк:** а) рэдакцыя «Веды», б) украінская кнігарня «Говерля», 41 Е. 7 вул.
New York City;
- 2) **Chicago:** Mr. V. Panucevič, 723 W. De Koven Str., Chicago 7;
- 3) **Detroit:** Mr. M. Serdečenka, 6733 Varjo Str., Detroit 12, Mich.;
- 4) **New Brunswick, N. J.:** Mr. J. Azarka, 22 Prospect Str.;
- 5) **South River, N. J.:** Mr. A. Stoma, 25 Wilson Ave.

B. Вонкака Задзіночаных Гаспадарстваў:

1. **Australia:** Mr. Donat Jackievič, 60 Fisher St., East Brisbane, Queensland;
2. **England:** Rev. Dr. Č. Sipovič, Marian House, Holden Avenue, Woodside Park, London 12;
3. **Canada:** Mr. J. Pitushka, 31 Noble St., Toronto, Ont.;
4. **France:** Mr. Al. Jacevič, Vinantes par Juilly (Seine et Marne);
5. **Germany:** Mrs. Zin. Stankievič'ycha, 13b, Rosenheim, Burgfriedstr. 34, Regierungslager Pionierkaserne.

ЗЪМЕСТ «ВЕДЫ» 1951 Г.

Хроніка	27, 61, 92, 121, 123, 159
Зборкі чысьціні мовы (хормы З ас. адз. л. цяп. часу і інш.) ..	117-121, 152-154
З расійска-комуністычнага народазабіўства Беларусаў	57- 60
Клішэвіч Ул. Возера (верш)	90
Куліковіч Н., Беларуская народная песня ў творсыцьве выдатных композытараў	108-117
Лісты чытароў	56, 155-159
Сяднёў М., Усё ізноў, верш	152
Станкевіч Я., Крывічына ў Толков'ым Словарь'у живага великорусскага языка В. Даля	3- 26
Яго-ж, Кароткі начырк гісторыи Крывіч-Беларусі ..	33-56, 65-90, 97-108, 129-146
Юхнавец Я., З цыклу «Таемнасьці» (верш)	127
Юхневіч К., Асочны Гаевіч, апавяданье.....	146-151

З прычыны нястачы сяродкаў Рэдакцыя «Веды» ня плаце гонорару аўтарам.

З рэдакцыі «Веды» можна выпісаваць розныя беларускія кніжкі. Гроши можна пасылаць паштовымі значкамі (маркамі).

Рэдактар: Др. Я. Станкевіч

Editor: Dr. J. Stankievich

RAUSEN BROS. 417 Lafayette St., New York 3, N. Y.

317